

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

ТИМОШЕНКО ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

УДК 336:378.014.543(477)

**ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара (м. Дніпропетровськ).

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Сазонець Ігор Леонідович,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
декан факультету міжнародної економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Салига Сергій Якович,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя),
завідувач кафедри фінансів і кредиту;
кандидат економічних наук
Гельман Валентина Миколаївна,
Запорізький національний університет,
старший викладач кафедри фінансів і кредиту

Захист дисертації відбудеться “___” _____ 2010 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 Державного
вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул.
Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного
вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми,
вул. Петропавлівська, 57.

Автореферат розісланий “___” _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Бурденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні стратегії економічної політики України спрямовані на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію до умов ринкової економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове освітнє співтовариство. Формування інноваційної моделі розвитку суспільства розширює коло функціональних особливостей системи вищої освіти в напрямку поєднання функції передачі накопиченого суспільного досвіду, знань та навичок зі сприянням у розробці нових наукових ідей, технічних рішень і технологічних процесів та підготовкою фахівців нового рівня, які відзначаються розвинутими професійними, аналітичними та новаторськими здібностями. Виконання цих завдань у системі вищої освіти України сприятиме досягненню її основної мети – підготовці фахівців, професійно-кваліфікаційні характеристики яких відповідають потребам соціально-економічного розвитку суспільства і є визначальними чинниками їх конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринках праці.

В умовах недостатності фінансових ресурсів подальше реформування системи вищої освіти потребує забезпечення реалізації заходів щодо формування ефективного фінансового механізму функціонування та розвитку вищої освіти в Україні, особливо з урахуванням наслідків фінансово-економічної кризи. Нагальна проблема ліквідації недоліків фінансового забезпечення галузі вищої освіти вимагає концептуального вдосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти на основі інтеграції науки та вищої освіти як складової інноваційного суспільного розвитку. Якість сучасної освіти цілком залежить від поєднання у вищій школі навчального процесу, сучасних наукових досліджень та інновацій.

Дослідженням вищої освіти як фактора забезпечення економічного зростання країни займалися такі українські науковці та економісти: В. Андрущенко, Д. Бондаренко, І. Вакарчук, В. Геєць, Б. Данилишин, Т. Калюжна, В. Кремень, В. Куценко, С. Ніколаєнко та ін. Дослідженню проблем побудови фінансового механізму в цілому, а також особливостей його функціонування в системі вищої освіти приділяється значна увага науковців: Л. Антошкіної, Й. Бескида, Т. Боголіб, Є. Бойка, В. Буковинського, О. Василика, В. Гельман, А. Даниленка, Л. Добровольської, М. Карліна, П. Ковалю, В. Коміренка, М. Маліка, І. Майбурова, І. Мороз, Ц. Огоня, В. Опаріна, Л. Плахотникової, К. Павлюка, С. Салиги, І. Сазонця, В. Федосова, С. Юрія, Л. Яременка.

Незважаючи на значні здобутки науковців у цій галузі економічної науки, слід вказати на об'єктивну необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і практичних розробок стосовно комплексного підходу до фінансового механізму функціонування системи вищої освіти в контексті інноваційного розвитку економіки. Вищевказане зумовило вибір теми дисертаційної роботи, її актуальність, теоретичну та практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження були використані під час виконання Дніпропетровським національним університетом імені Олеся Гончара науково-дослідної теми “Перспективи інтеграції України у міжнародну фінансову систему” (номер державної реєстрації 0108U000629 д/б НДР 2-164-08), Придніпровською державною академією будівництва та архітектури в рамках науково-дослідної теми “Інноваційні та інвестиційні складові економічного зростання в умовах світових інтеграційних процесів” (номер державної реєстрації 0106U005335 д/б 23).

До звітів за цими темами включено пропозиції автора щодо визначення ролі системи вищої освіти у сталому розвитку економіки України; основ формування фінансового механізму функціонування системи вищої освіти; оптимізації та оцінки якості фінансового забезпечення закладів системи вищої освіти України.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних і методичних положень фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України та розробка рекомендацій щодо розвитку його складових.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження були сформульовані такі завдання:

- дослідити роль та значення системи вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни;
- розкрити зміст і економічну сутність категорій “система вищої освіти”; “фінансовий механізм системи вищої освіти”;
- дослідити науково-методичні основи формування фінансового механізму функціонування системи вищої освіти на сучасному етапі;
- узагальнити сутність та взаємозв'язок фінансових ресурсів вищих навчальних закладів і системи вищої освіти; обґрунтувати механізм їх формування та використання;
- оцінити стан фінансового забезпечення системи вищої освіти України на сучасному етапі;
- з'ясувати особливості фінансування наукової діяльності вищих навчальних закладів України;
- проаналізувати формування та специфіку реалізації фінансового механізму функціонування системи вищої освіти на прикладі діяльності вищого навчального закладу – Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара;
- окреслити можливі напрямки вдосконалення структурно-функціональної моделі фінансового механізму системи вищої освіти України;
- обґрунтувати необхідність науково-методичних підходів до оптимізації фінансового забезпечення закладів системи вищої освіти;

- оцінити якість фінансового забезпечення діяльності закладів системи вищої освіти України з урахуванням рівня їх фінансової незалежності.

Об'єктом дослідження є процес функціонування та розвитку фінансового механізму системи вищої освіти України.

Предметом дослідження є теоретичні, науково-методичні та практичні аспекти фінансового механізму функціонування та розвитку системи вищої освіти в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення теорії фінансів та фінансового менеджменту, а також теоретичні доробки вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, присвячені дослідженню проблем розвитку системи вищої освіти. У процесі дослідження застосовані такі сучасні методи дослідження, як: аналіз, синтез і наукова абстракція (під час уточнення базових економічних категорій наукового дослідження); порівняльний і статистичний аналізи, метод логічного узагальнення (у ході вивчення особливостей формування та реалізації фінансового механізму функціонування системи вищої освіти в Україні); системно-структурний аналіз (у процесі розробки структурно-функціональної моделі фінансового механізму системи вищої освіти України); методи графічного й економіко-математичного моделювання, кореляційно-регресійного аналізу (під час оптимізації фінансового забезпечення закладів системи вищої освіти); метод експертних оцінок, індексний метод і метод групування (у процесі визначення рівня фінансової незалежності вищого навчального закладу).

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є: законодавчі й нормативні документи, аналітичні огляди Міністерства освіти і науки; статистичні звіти Державного комітету статистики України, інших органів державного та регіонального управління; фінансово-економічні звіти діяльності Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; монографічні дослідження та наукові публікації з питань фінансового механізму та розвитку системи вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні теоретичних і практичних положень фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України та розробці рекомендацій щодо розвитку його складових. Найбільш вагомими науковими результатами дисертації є такі:

вперше:

- запропоновано і обґрунтовано цілісну концепцію функціонування та розвитку фінансового механізму системи вищої освіти як складової інноваційного простору інтеграції освіти й науки, що базується на поєднанні елементів системи державного регламентування та ринкового саморегулювання;

удосконалено:

- механізм змішаного освітнього кредитування, що передбачає кредитно-депозитну участь банків у фінансуванні оплати навчання студентів та

погашення частини відсотків за користування кредитом за рахунок бюджетних коштів, що дозволить вищим навчальним закладам диверсифікувати джерела фінансових ресурсів за одночасного розширення доступу студентів до освітнього продукту;

- науково-методичний підхід до оцінки рейтингу вищих навчальних закладів, який передбачає врахування індексу науково-інноваційного потенціалу вищого навчального закладу, в якому узагальнюються якість науково-педагогічного складу, інтенсивність відтворення наукових та науково-педагогічних кадрів, рівень інтеграції науки та вищої освіти, інформаційне забезпечення вищого навчального закладу;
- підходи до оцінки рівня фінансової незалежності вищого навчального закладу на основі моделі, що дозволяє виявити ефективність різних форм фінансування його діяльності шляхом розрахунку ступеня задоволення планової потреби в обсягах фінансування та оцінити тип фінансової стійкості вищого навчального закладу, класифікація якого крім традиційного підходу передбачає диференціацію кризового типу в розрізі позабюджетного, бюджетного та загального недофінансування;
набули подальшого розвитку:
- поняття фінансового механізму системи вищої освіти як елемента реалізації державної політики в галузі вищої освіти, що являє собою сукупність самостійних, але взаємопов'язаних форм, методів, інструментів та важелів впливу, які забезпечують створення й використання фінансових ресурсів для ефективної реалізації освітньої, науково-дослідної, відтворювальної та виховної функцій системи вищої освіти;
- науковий підхід до оцінки доцільності участі вищого навчального закладу в складі науково-інноваційного університетського об'єднання, який на основі застосування матричного методу передбачає врахування переваг вищих навчальних закладів у державному фінансуванні, відповідності обсягів фінансування якості наданих освітніх послуг та результативності підготовки фахівців рівню науково-інноваційного потенціалу закладу вищої освіти;
- підходи до структурної підпорядкованості центра науково-інноваційної діяльності у вищих навчальних закладах залежно від джерел фінансування: внутрішній структурний підрозділ; самостійна структурна одиниця з власним бюджетом; виокремлений структурний підрозділ і окремий сектор в межах центру, які створюються на основі інвестицій у спільну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що запропоновані заходи щодо вдосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України в контексті формування інноваційної моделі розвитку економіки сприяють розширенню позабюджетної ресурсної бази фінансового забезпечення вищих закладів освіти, підвищенню рівня їх фінансової автономії.

Наукові результати дисертаційної роботи знайшли практичне застосування в діяльності окремих установ, що підтверджується відповідними актами та довідками про впровадження. Зокрема, розроблені методичні підходи та пропозиції щодо вдосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти впроваджені в практичну діяльність Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (довідка від 28.01.2009 № 88-552-21) та Національного центру аерокосмічної освіти молоді імені О.М. Макарова (довідка від 18.03.2009 № 256).

Окремі положення дисертаційної роботи впроваджені в діяльність Головного управління освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації (довідка від 06.07.2009 № 3063/3/4-09).

Положення та висновки дисертаційного дослідження рекомендовані до використання в навчальному процесі Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара під час викладання дисциплін “Фінанси”, “Вища освіта і Болонський процес”, “Фінанси соціальної сфери”.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним, самостійно виконаним дослідженням. Наукові результати, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, вказаний у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження були оприлюднені та отримали схвальну оцінку на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: III Міжнародній науково-методичній конференції “Сучасні технології вищої освіти” (м. Одеса, 2004); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: освітній вимір” (м. Полтава, 2004); III Міжнародній науково-практичній конференції “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (м. Суми, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Громадське суспільство України у площині економічного, правового, політичного та духовного розвитку” (м. Черкаси, 2006); X Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених “Управління інноваційним розвитком підприємств України в умовах світових інтеграційних процесів” (м. Дніпропетровськ, 2007); VI Регіональній науково-практичній конференції “Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку” (м. Павлоград, 2004); Науково-практичному семінарі “Фінансові стратегії міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти України” (м. Дніпропетровськ, 2006); Науково-практичному семінарі “Українсько-турецькі відносини. Стан та перспективи розвитку” (м. Дніпропетровськ, 2007).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження опубліковані в 15 наукових працях обсягом 27,3 друк. арк., з яких особисто автору належать 23,05 друк. арк., у тому числі: 1 монографія (у співавторстві), 5 статей, опублікованих у фахових наукових виданнях,

виданнях,

9 – в інших виданнях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 196 найменувань і 18 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 228 сторінок, у тому числі на 47 сторінках розміщені 16 таблиць, 32 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації **“Теоретичні основи фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України”** досліджено роль та значення системи вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни, розглянуто науково-методичні основи формування фінансового механізму системи вищої освіти та виявлено особливості формування і використання фінансових ресурсів даної сфери.

У роботі встановлено, що модернізація системи вищої освіти в Україні й удосконалення відповідного фінансового механізму на сучасному етапі розвитку економіки мають забезпечувати реалізацію інноваційної моделі функціонування суспільства, сприяти формуванню високого інтелектуального потенціалу нації та бути орієнтованими на інтеграцію в освітнє співтовариство.

З огляду на комплекс завдань вищої освіти в умовах реалізації Болонської декларації запропоновано доповнити перелік її функцій науково-дослідною, що ґрунтується на використанні сучасних досягнень науки та інформаційних освітніх технологій, розвитку інфраструктури інноваційної діяльності для підвищення якості підготовки фахівців, їх творчих здібностей і самостійності мислення.

Проведені дослідження основ фінансового механізму функціонування системи вищої освіти дозволили зробити висновок, що він відображає специфіку організації фінансових відносин у сфері вищої освіти і визначається як елемент реалізації державної політики в галузі вищої освіти, представлений сукупністю самостійних, але взаємопов'язаних форм, методів, інструментів та важелів впливу, які забезпечують формування й використання фінансових ресурсів для ефективної реалізації освітньої, науково-дослідної, відтворювальної та виховної функцій системи вищої освіти.

У роботі визначено структурні елементи фінансового механізму системи вищої освіти, а саме: фінансове забезпечення, фінансове регулювання та систему важелів впливу, на основі яких здійснюється коригування напрямків подальшого розвитку системи вищої освіти України. Фінансове забезпечення системи вищої освіти пов'язане із формуванням і використанням фінансових ресурсів вищих навчальних закладів різних форм власності й включає: самофінансування, бюджетне фінансування та кредитування. У роботі обґрунтовано, що сучасні зміни у фінансовому забезпеченні системи вищої освіти України спрямовані, насамперед, на розширення фінансової самостійності освітніх закладів щодо використання фінансових ресурсів, які знаходяться в їх розпорядженні та надання освітніх послуг на платній основі. У свою чергу, фінансове регулюван-

свою чергу, фінансове регулювання системи вищої освіти здійснюється за допомогою фінансових інструментів і методів розподілу фінансових ресурсів, на основі яких реалізуються економічні інтереси суб'єктів ринку освітніх послуг. При цьому основним методом організації фінансових відносин у вищих навчальних закладах є нормативний, що передбачає необхідність встановлення оптимального співвідношення між його використанням і самостійністю вищих навчальних закладів. Це обумовлює включення до складу важелів впливу ціни на освітні послуги, яка визначається обсягом суспільно необхідних валових витрат закладу вищої освіти, ринковим попитом та рівнем платоспроможності споживачів.

Необхідною умовою реалізації ефективного фінансового механізму функціонування системи вищої освіти є визначення оптимального обсягу, структури й спрямування фінансових ресурсів, що є основою фінансового забезпечення процесу надання освітніх послуг. Фінансові ресурси системи вищої освіти слід розглядати як грошові надходження та доходи, що створюються в результаті розподілу й перерозподілу ВВП, акумульовані в державному і приватному секторах вищої освіти та направлені на реалізацію державної освітньої програми. Дослідження механізму формування й використання фінансових ресурсів системи вищої освіти дозволило зробити висновок, що він насамперед залежить від організації фінансової діяльності суб'єктів даної сфери. До джерел фінансування системи вищої освіти належать кошти централізованих і децентралізованих грошових фондів, при цьому основними видами фінансових ресурсів вищих навчальних закладів різних секторів є кошти бюджетів різних рівнів і засновників (власників).

У результаті проведеного дослідження автором було систематизовано фінансові ресурси за такими ознаками: форма власності; статус підпорядкування вищих навчальних закладів; характер діяльності вищих навчальних закладів; джерела формування; періодичність надходження; кругообіг; зміст надання платних послуг; спосіб залучення фінансових ресурсів; методи акумулювання. Це забезпечить розширення інформаційної бази для проведення аналізу з метою отримання більш достовірної оцінки рівня фінансування вищих навчальних закладів України.

Отже, перспективи розвитку фінансового механізму системи вищої освіти значною мірою обумовлені специфікою цілей і завдань вищої освіти країни.

У другому розділі дисертації **“Основні тенденції реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України”** досліджено стан фінансового забезпечення системи вищої освіти, виявлено особливості фінансування наукової діяльності вищих навчальних закладів і проаналізовано специфіку формування та реалізації фінансового механізму вищого навчального закладу.

Проведене дослідження зміни обсягів видатків на вищу освіту в Україні з 2005 по 2008 р. свідчить про тенденцію їх зростання, яка в цілому відповідає динаміці обсягів видатків на освіту в країні (табл. 1). Проте збільшення обсягів видатків на вищу освіту пов'язане переважно з підвищенням оплати праці нау-

науково-педагогічних кадрів і збільшенням стипендіального фонду студентів. Щорічний приріст обсягів фінансування вищої освіти в Україні відповідає мінімальному розміру коштів міжнародного стандарту ЮНЕСКО.

Здійснений у роботі аналіз чисельності та структури студентів дозволяє зробити висновок, що вони надають перевагу таким вищим навчальним закладам: за формою власності – державним; за типом – університетам; за сферою управління – підпорядкованим Міністерству освіти і науки України; за рівнем акредитації – III-IV рівнів; за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки – бакалавр; навчанню – на денному відділенні.

Таблиця 1

Зведені показники стану фінансового забезпечення системи вищої освіти і науки України за 2005–2008 рр.

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Чисельність студентів вищих навчальних закладів, тис. осіб, - з них частка студентів, які навчаються за рахунок коштів Державного та місцевого бюджетів, %	2 575,2 37,0	2 709,1 37,8	2 786,6 37,6	2 813,8 37,6
Обсяги фінансування освіти, усього, млрд. грн. - з них видатки зведеного бюджету на вищу освіту, млрд. грн. - у тому числі для Міністерства освіти і науки України	26,8 7,9 2,8	33,8 9,9 3,5	38,1 11,0 4,6	53,2 16,0 7,3
Кредитування здобуття вищої освіти за рахунок коштів із Державного бюджету, млн. грн.	13,5	14,7	14,7	14,7
Обсяги фінансування фундаментальних і прикладних досліджень вищих навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, усього, млн. грн., у тому числі:	196,6	247,6	358,0	402,7
- із загального фонду	95,1	136,2	202,5	247,1
- із спеціального фонду	85,9	91,9	126,6	124,3
- із міжнародних фондів	15,6	19,5	28,9	31,3

Джерела фінансування навчання студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності характеризуються варіативністю. Проте, незважаючи на збільшення чисельності студентів, прийнятих на навчання у вищі навчальні заклади за кошти Державного та місцевих бюджетів, кількість тих, хто навчається на платній основі, переважає. Середня питома вага кількості студентів, навчання яких фінансувалося за рахунок коштів держави та органів місцевого самоврядування, складає близько 37,7 %, що є порушенням вимог Закону України “Про вищу освіту”. Центральні органи влади та суб’єкти господарювання пасивно інвестують кошти у підготовку кваліфікованих кадрів, що зумовлює низьку питому вагу серед джерел фінансування підготовки студентів закладів вищої освіти, надаючи перевагу залученню спеціалістів на ринку праці. При цьому державне кредитування системи вищої освіти не відіграє суттєвої ролі у фінансуванні вищої освіти.

У роботі обґрунтовується необхідність удосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти з метою стимулювання участі вищих навчальних закладів у формуванні національної інноваційної системи, яка характеризується сукупністю взаємозалежних організацій, які безпосередньо здійснюють виробництво і комерційну реалізацію наукових знань і технологій, а також комплексом інститутів правового, фінансового й соціального характеру.

Проте в Україні фінансуванню наукових досліджень на рівні вищих навчальних закладів надається другорядна роль. За аналізований період частка фактичних видатків від обсягу загального фінансування з Державного бюджету, призначеного для Міністерства освіти і науки України щодо проведення досліджень та розробок, становила близько 70,7 %, із яких 1,75 % було виділено для фінансування фундаментальних досліджень, що проводяться на базі вищих навчальних закладів, і 2,43 % – прикладних розробок за напрямками науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів. При цьому обсяг державного фінансування наукової діяльності у вищих навчальних закладах становить лише 8,6 % від загальних бюджетних витрат на науку, що є недостатнім для ефективної реалізації національної інноваційної системи.

На нашу думку, саме напрямок наукової роботи може стати важливим джерелом надходження коштів для вищих навчальних закладів, що мають високий науковий потенціал. Насамперед це стосується класичних університетів, які мають всі можливості взаємодіяти з іншими секторами, поєднуючи фундаментальні дослідження (у межах співпраці з установами Національної академії наук України) із дослідженнями галузевого спрямування (у співпраці з відомчими науково-дослідними закладами) та госпрозрахунковими дослідженнями (на замовлення суб'єктів господарювання).

У роботі розглянуті особливості механізму фінансування діяльності Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара як багатогалузевого навчально-наукового комплексу. У процесі дослідження виявлено, що заклад фінансується за рахунок коштів загального та спеціального фондів бюджету, спонсорської допомоги та власних надходжень від надання платних послуг. Обсяги фінансування університету мають тенденцію до зростання на рівні 8-9 % щорічно. За рейтингом надходжень фінансових ресурсів із загального та спеціального фондів бюджету в цілому та в розрахунку на одного студента даний заклад входить до десятка вищих навчальних закладів із 23 класичних університетів України, які мають високий рівень бюджетного фінансування.

Таким чином, обсяги фінансування вищих навчальних закладів – класичних університетів – відбувається нерівномірно, що не дозволяє створити необхідні передумови для реалізації інноваційної моделі вищої освіти. Основою такої моделі повинна бути збалансована система організації та забезпечення навчального процесу, фундаментальних та прикладних досліджень, дослідно-

конструкторських робіт, науково-технічних та інноваційних форм діяльності й сприяти поєднанню інтересів освіти, науки й виробництва.

У третьому розділі дисертації “**Основні напрямки удосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України в контексті інноваційного розвитку економіки**” запропоновано підходи до удосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти; розроблено пропозиції щодо формування механізму змішаного освітнього кредитування; обґрунтовано підходи до оцінки доцільності участі закладів системи вищої освіти в науково-інноваційних університетських об’єднаннях; удосконалено підходи до оцінки рівня фінансової незалежності вищих навчальних закладів.

В умовах інноваційного простору інтеграції освіти і науки функціонування та розвиток фінансового механізму системи вищої освіти представлено як цілісну концепцію, що ґрунтується на поєднанні елементів системи державного регламентування та ринкового саморегулювання (рис. 1).

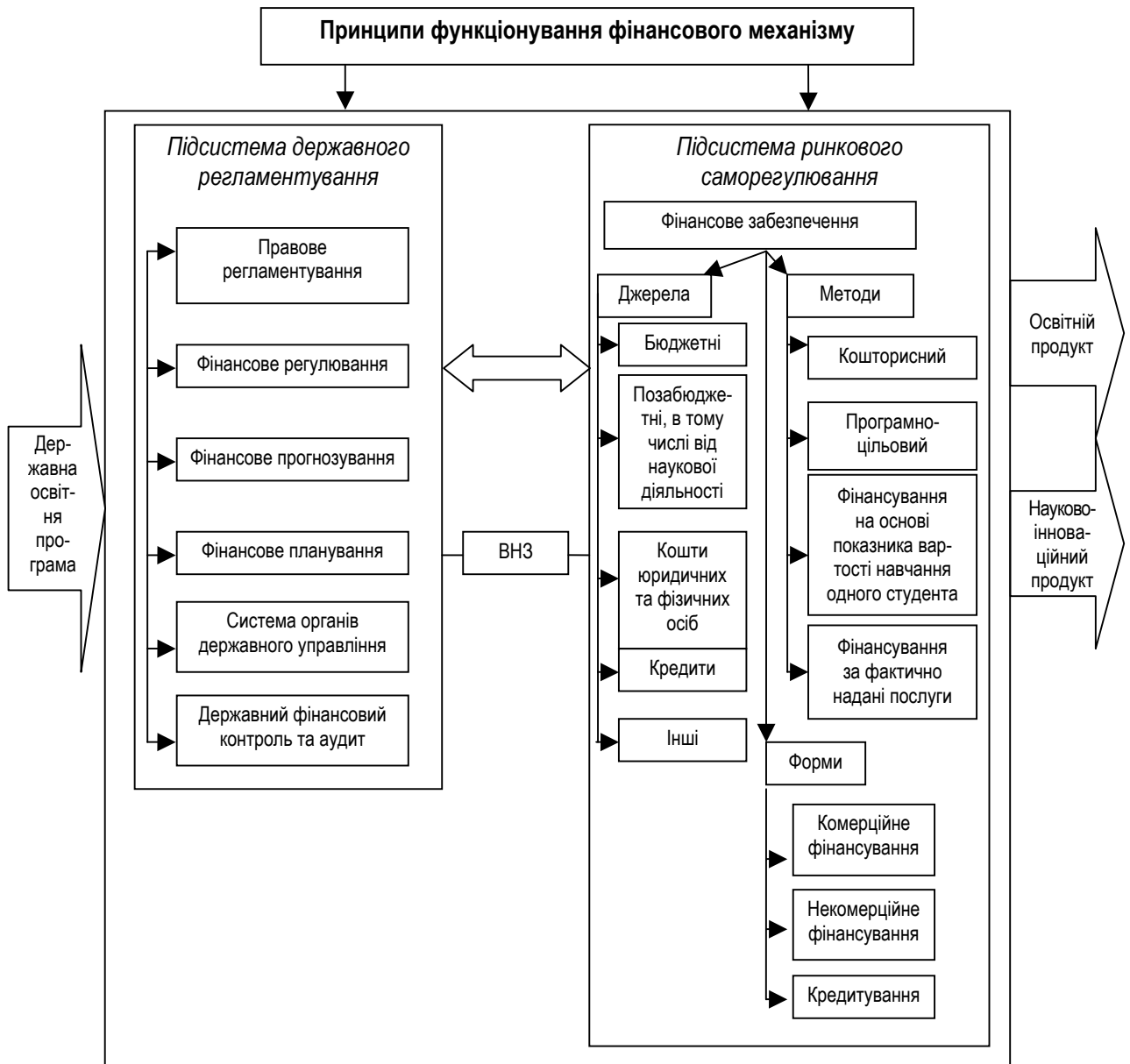

Рис. 1. Структурно-функціональна модель організації фінансового механізму системи вищої освіти України

Сучасний вищий навчальний заклад має поступово трансформуватися в інтегровану освітньо-наукову структуру, яка функціонуватиме на основі комплексу принципів (стратегічної орієнтованості, системності, інноваційності, узгодженості, збалансованості інтересів, децентралізації, диверсифікації джерел фінансування системи вищої освіти, ефективності діяльності), та забезпечуватиме реалізацію державної освітньої програми шляхом формування освітнього та науково-інноваційного продукту.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок про те, що основна роль держави полягає у формуванні гнучкої та ефективної політики у сфері вищої освіти, яка має передбачати комплекс заходів та інструментів, спрямованих на більш досконале функціонування галузі, за рахунок фінансового регулювання, прогнозування, планування, контролю та правового і організаційного забезпечення. Ринкове саморегулювання пов'язане з розширенням автономії вищих навчальних закладів та включає джерела, форми і методи формування та використання фінансових ресурсів системи вищої освіти.

Фінансування і підвищення якості вищої освіти може бути успішно вирішено через удосконалення такої форми фінансового забезпечення як кредитування вищої освіти. У роботі запропоновано впровадження механізму змішаного освітнього кредитування, що передбачає кредитно-депозитну участь банків із залученням коштів Державного бюджету. Основними перевагами його застосування є диверсифікація джерел фінансових ресурсів, здешевлення кредитних ресурсів за рахунок покриття відсотків бюджетними коштами, підвищення мотивації студента до навчання.

Інтеграція науки і освіти може бути здійснена шляхом створення спеціальної інтегрованої структури – науково-інноваційного університетського об'єднання, як багатогалузевої господарської організації у складі освітньо-наукових, промислових та фінансово-кредитних установ, які взаємодіють між собою з метою розробки та реалізації освітніх, інноваційних, інвестиційних програм, спрямованих на підвищення якості освіти та забезпечення ефективності виробництва відповідно до сучасних вимог розвитку економіки. Для її ефективного функціонування доцільно сформувати на базі вищого навчального закладу центр науково-інноваційної діяльності. Вибір моделі структурної підпорядкованості центра науково-інноваційної діяльності (внутрішній структурний підрозділ; самостійна структурна одиниця з власним бюджетом; виокремлений структурний підрозділ і окремий сектор в межах центру, які створюються на основі інвестицій у спільну діяльність) залежить від умов фінансування.

Для обґрунтування доцільності включення вищого навчального закладу до складу науково-інноваційного університетського об'єднання запропоновано застосування матричного методу, який передбачає проведення аналізу позиціонування університетів за трьома матрицями: бюджетне фінансування, якість надання освітніх послуг, науковий потенціал освітнього закладу.

З метою оцінки спроможності вищого навчального закладу здійснювати науково-інноваційну діяльність запропоновано розраховувати індекс науково-інноваційного потенціалу (I_{nin}):

$$I_{nin} = \sqrt[4]{I_{nnp} \cdot I_{ek} \cdot I_{no} \cdot I_{iz}}, \quad (1)$$

- де I_{nin} – індекс науково-інноваційного потенціалу;
 I_{nnp} – індекс науково-педагогічного потенціалу;
 I_{ek} – індекс відтворення наукових та науково-педагогічних кадрів;
 I_{no} – індекс інтеграції науки та вищої освіти;
 I_{iz} – індекс інформаційного забезпечення вищого навчального закладу.

Результати аналізу свідчать, що більшість класичних університетів України характеризуються середнім рівнем відповідності якості результативності підготовки фахівців наявному науково-інноваційному потенціалу та достатньо ефективним поєднанням освітньої і наукової діяльності, що дає можливість інтегруватися в науково-інноваційні університетські об'єднання.

В роботі обґрунтовано, що в сучасних умовах важливим напрямом удосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти є підвищення їх автономії, яка характеризується незалежністю від бюджетного фінансування та самостійністю у здійсненні своєї освітньої політики, наукових досліджень та інших видів діяльності. У роботі запропоновано підходи до оцінки рівня фінансової незалежності вищого навчального закладу на основі моделі, що дозволяє виявити ефективність різних форм фінансування його діяльності шляхом розрахунку ступеня задоволення планової потреби в обсягах фінансування (рис. 2).

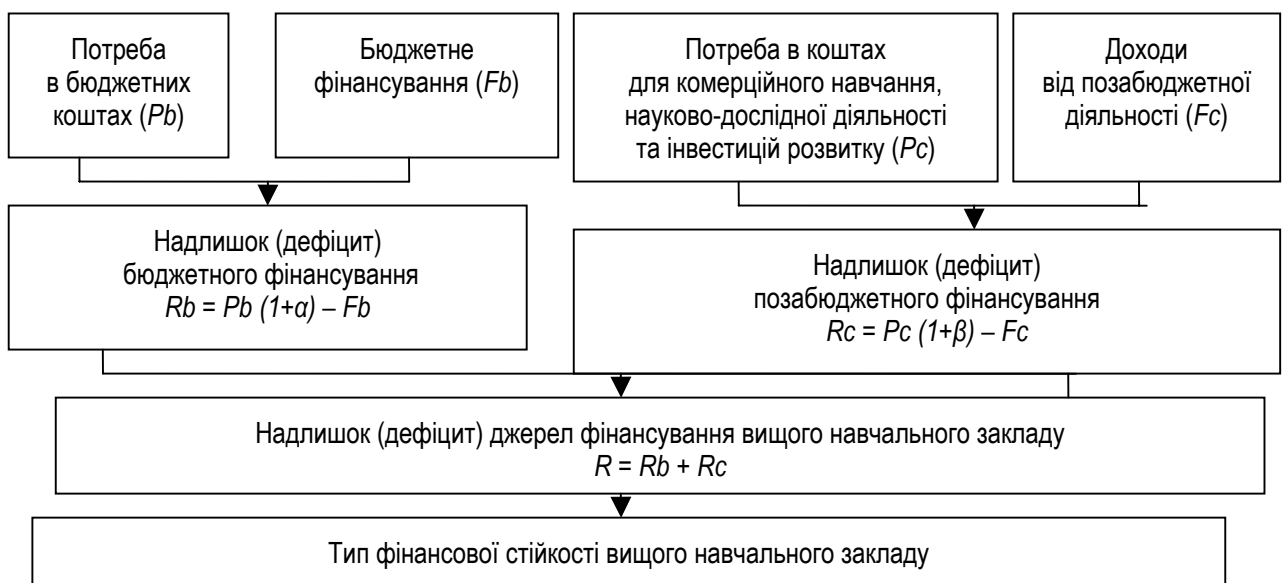

Рис. 2. Модель оцінки фінансової стійкості вищого навчального закладу:

α , β – коефіцієнти коригування розрахованої потреби, які враховують можливість відхилень фактичної потреби від планової

Фінансову стійкість вищого навчального закладу пропонується класифікувати за такими типами: для достатнього рівня фінансової стійкості – абсолютна, нормальна стійкість, нестійкий фінансовий стан; для низького рівня фінансової стійкості – кризовий фінансовий стан у розрізі позабюджетного, бюджетного та загального недофінансування.

Таким чином, ефективне функціонування фінансового механізму системи вищої освіти є рушійною силою підвищення якості вищої освіти. Послідовне впровадження розроблених пропозицій надасть можливість використання переваг інтеграції освіти та науки з метою реалізації основних положень державної політики у сфері фінансування закладів вищої освіти та забезпечення інноваційного розвитку економіки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що полягає в дослідженні теоретичних і практичних положень фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України та розробці рекомендацій щодо розвитку його складових. За результатами дослідження зроблені такі висновки:

1. Вища освіта виконує завдання з підготовки висококваліфікованих фахівців для забезпечення потреб ринку праці, сфер економічної діяльності та економічного розвитку країни на основі інновацій, глибокої та комплексної модернізації економіки та суспільства в цілому. Подальший розвиток системи вищої освіти України передбачає впровадження інноваційної моделі її функціонування, яка б дозволила забезпечити національні інтереси, підвищити якість життя, рівень національної безпеки та інтегруватися в міжнародне освітнє співтовариство.

2. Аналіз наукових поглядів провідних фахівців на сутність поняття “фінансовий механізм системи вищої освіти” дозволили надати його авторське визначення як елемента реалізації державної політики в галузі вищої освіти, що являє собою сукупність самостійних, але взаємопов’язаних форм, методів, інструментів та важелів впливу, які забезпечують створення й використання фінансових ресурсів для ефективного реалізації освітньої, науково-дослідної, відтворювальної та виховної функцій системи вищої освіти.

3. Дослідження механізму формування та використання фінансових ресурсів системи вищої освіти дозволило узагальнити теоретичні основи визначення даної категорії та конкретизувати їх класифікацію. Доведено, що специфіка формування і використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів визначається належністю їх до державного або приватного секторів вищої освіти.

4. На основі оцінки стану фінансового забезпечення системи вищої освіти України було обґрунтовано, що загальне зростання обсягів фінансування вищої освіти прямо не корелює з покращенням організації навчальної та науково-дослідної роботи, підвищенням якості матеріально-технічного забезпечення. Основними джерелами фінансування системи вищої освіти в сучасних умовах залишаються кошти Державного та місцевих бюджетів, кошти засновників, кошти від надання освітніх послуг та спонсорська допомога.

5. Встановлено, що в системі вищої освіти фінансуванню наукових досліджень та забезпеченню його ефективності у вищих навчальних закладах відводиться другорядна роль. Суттєвим джерелом надходження додаткових коштів може стати фінансування фундаментальних досліджень і прикладних розробок у вищих навчальних закладах, що мають високий науковий потенціал.

6. Особливістю фінансування закладів вищої освіти є застосування типової схеми: фінансування за рахунок загального фонду; за рахунок спеціального фонду, спонсорська допомога, яка не в повній мірі відповідає потребам реалізації освітньо-інноваційної моделі вищого навчального закладу як елемента національної інноваційної системи.

7. Для реалізації інноваційної моделі розвитку економіки країни запропоновано концептуальні основи удосконалення фінансового механізму системи вищої освіти через розробку системи принципів, побудови структурно-функціональної моделі організації, визначення складу та взаємозв'язків підсистем фінансового механізму системи вищої освіти й очікуваного результату діяльності вищих навчальних закладів.

8. Запропонований механізм змішаного освітнього кредитування передбачає кредитно-депозитну участь банків у фінансуванні навчання студентів, особливою якою є відшкодування із бюджету відсотків за користування кредитом. Це дозволить вдосконалити процес отримання освіти, підвищити професійний рівень фахівців, що є одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні згідно з Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття").

9. Створення науково-інноваційного університетського об'єднання, складовою якого є центр науково-інноваційної діяльності при вищих навчальних закладах, дозволить поєднати освітньо-наукові, промислові та фінансово-кредитні установи з метою реалізації інноваційних розробок, джерелами фінансування якого є бюджетні та позабюджетні кошти. Конкретизовано моделі структурної підпорядкованості центра науково-інноваційної діяльності та напрямки науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів у складі нау-

навчальних закладів у складі науково-інноваційного університетського об'єднання.

10. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінки доцільності участі вищого навчального закладу в науково-інноваційному університетському об'єднанні, який передбачає врахування переваг вищих навчальних закладів у державному фінансуванні, відповідності обсягів фінансування якості наданих освітніх послуг та результативності підготовки фахівців рівню науково-інноваційного потенціалу закладу вищої освіти.

11. Розроблено підхід до оцінки фінансової стійкості вищого навчального закладу, який дозволяє виявити ефективність бюджетного та позабюджетного фінансування його наукової, науково-дослідної та інноваційної діяльності шляхом розрахунку рівня задоволення планової потреби вищого навчального закладу у фінансуванні в цілому та окремо – за рахунок бюджетних та позабюджетних джерел. Виходячи з можливих співвідношень надлишку чи дефіциту коштів, виділено по три типи фінансової стійкості для кожного з двох можливих видів якості фінансового стану.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Тимошенко О. В. Фінансові аспекти конкурентоспроможності вищої освіти в Україні : монографія / О. В. Тимошенко, В. А. Федорова. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2008. – 324 с. (24,0 друк. арк., особисто автору належить 20,2 друк. арк.). *Особистий внесок*: узагальнені концептуальні основи формування й функціонування системи вищої освіти в Україні; досліджені особливості фінансування вищої освіти України; оцінений вплив вищої освіти на економічний і соціальний розвиток країни; визначені пріоритетні напрями фінансування діяльності вищих навчальних закладів; запропоновані рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування фінансового механізму ВНЗ.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Тимошенко О. В. Формування системи факторів конкурентоспроможності вищого навчального закладу / О. В. Тимошенко // Держава та регіони : Науково-виробничий журнал / Гуманітарний університет “ЗІДМУ”. – Запоріжжя, 2003 – № 3. – С. 148–155 (0,5 друк. арк.).
3. Тимошенко О. В. Формування напрямів маркетингової діяльності вищого навчального закладу / О. В. Тимошенко // Держава та регіони : Науково-виробничий журнал / Гуманітарний університет “ЗІДМУ”. – Запоріжжя, 2004. – № 6. – С. 272–275 (0,3 друк. арк.).
4. Тимошенко О. В. Організаційний механізм забезпечення якості навчального процесу / Н. І. Верхоглядова, І. Л. Сазонець, О. В. Тимошенко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 190. – Т. 2. – С. 324–336 (0,8 друк. арк., особисто автору належить

0,5 друк. арк.). *Особистий внесок*: обґрунтований фінансово-економічний механізм функціонування університету як основного фактора забезпечення якості навчального процесу вищого навчального закладу.

5. Тимошенко О. В. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України / О. В. Тимошенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2009. – № 1 (25). – С. 123–130 (0,5 друк. арк.).
6. Тимошенко О. В. Актуальні питання фінансування наукової діяльності у вищих навчальних закладах України / О. В. Тимошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – Вип. 25. – С. 239–246 (0,3 друк. арк.).

Публікації в інших виданнях

7. Тимошенко О. В. Фінансово-економічний механізм функціонування закладів вищої освіти / Н. І. Верхоглядова, О. В. Тимошенко, І. Л. Сазонець // Сучасні технології вищої освіти : матеріали Третьої міжнародної науково-методичної конференції / науково-методичний центр вищої освіти Одеської державної академії холоду. – Одеса, 2004. – С. 56 (0,1 друк. арк., особисто автору належить 0,05 друк. арк.). *Особистий внесок*: узагальнений вплив ринкових засад на формування освітніх послуг та їх попит на сучасному етапі.
8. Тимошенко О. В. Економічні аспекти формування конкурентної стратегії підготовки фахівців / О. В. Тимошенко // Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку : збірник наукових та науково-методичних матеріалів регіональної науково-практичної конференції / Західнодонецький інститут економіки і управління. – Павлоград, 2004, – С. 28 (0,1 друк. арк.).
9. Тимошенко О. В. Аналіз досвіду розвитку міжнародних зв'язків навчальних закладів Придніпровського регіону / Н. І. Верхоглядова, О. В. Тимошенко // Проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : освітній вимір : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Полтавський університет споживчої кооперації України. – Полтава, 2004. – С. 40–42 (0,1 друк. арк., особисто автору належить 0,05 друк. арк.). *Особистий внесок*: проведено аналіз досвіду Дніпропетровського національного університету щодо співробітництва в галузі освіти і науки з іноземними партнерами, стан та перспективи.
10. Тимошенко О. В. Фінансові аспекти функціонування закладів вищої освіти в конкурентному середовищі / О. В. Тимошенко // Громадське суспільство України у площині економічного, правового, політичного та духовного розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародна академія управління персоналом. – Черкаси, 2006. – С. 117–119 (0,1 друк. арк.).

11. Тимошенко О. В. Фінансова стратегія підготовки фахівців в сучасних умовах / О. В. Тимошенко // Фінансові стратегії міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти України : матеріали науково-практичного семінару. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – С. 46 (0,1 друк. арк.).
12. Тимошенко О. В. Інтеграція вищої освіти України: співпраці ДНУ та ВНЗ Туреччини / О. В. Тимошенко // Українсько-турецькі відносини. Стан та перспективи розвитку : матеріали науково-практичного семінару. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 18–20 (0,1 друк. арк.).
13. Тимошенко О. В. Місце банку на ринку кредитування освітніх послуг / О. В. Тимошенко, О. Л. Притикіна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, 2007. – Том 5. – С. 48–50 (0,1 друк. арк., особисто автору належить 0,05 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначена необхідність отримання державного кредиту на навчання через механізм банківського кредитування.
14. Тимошенко О. В. Фінансування науки в контексті переходу до економіки, що базується на знаннях / О. В. Тимошенко // Управління інноваційним розвитком підприємств України в умовах світових інтеграційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 94–96 (0,1 друк. арк.).
15. Тимошенко О. В. Фінансовий механізм підтримки освіти, науки та інноваційної діяльності / О. В. Тимошенко // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, 2008. – С. 158–160 (0,1 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Тимошенко О. В. Фінансовий механізм функціонування та розвитку системи вищої освіти в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, Суми, 2010.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню теоретичних основ фінансового механізму функціонування системи вищої освіти України, визначення її ролі та значення в соціально-економічному розвитку країни. У роботі з’ясована сутність та специфіка функціонування фінансового механізму системи вищої освіти, здійснена його сегментація, формалізовані суб’єкти та визначені особливості формування і використання фінансових ресурсів системи вищої освіти. Також здійснена оцінка стану фінансового забезпечення даної галузі на сучасному етапі, виявлені особливості фінансування наукової

діяльності вищих навчальних закладів та проаналізована специфіка формування та реалізації фінансового механізму на прикладі діяльності одного із класичних університетів України.

Крім того, у роботі визначені концептуальні основи удосконалення фінансового механізму функціонування системи вищої освіти як складника інноваційного розвитку суспільства, сформовано пропозиції щодо утворення механізму змішаного освітнього кредитування, обґрунтовані науково-методичні підходи до виявлення доцільності участі закладів системи вищої освіти у складі науково-інноваційних університетських об'єднань, розроблена математична модель оцінки рівня фінансової незалежності та конкретизовані основні підходи до визначення типу фінансової стійкості вищого навчального закладу.

Ключові слова: система вищої освіти, вищий навчальний заклад, фінансовий механізм функціонування системи вищої освіти, фінансові ресурси, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, науково-інноваційне університетське об'єднання, фінансова стійкість вищого навчального закладу.

АННОТАЦІЯ

Тимошенко О. В. Финансовый механизм функционирования и развития системы высшего образования в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – Деньги, финансы и кредит. – Государственное высшее учебное заведение “Украинская академия банковского дела Национального банка Украины”, Сумы, 2010.

Диссертационное исследование посвящено изучению теоретических основ финансового механизма функционирования системы высшего образования Украины, определению ее роли и значения в социально-экономическом развитии страны. В работе определена сущность и специфика функционирования финансового механизма системы высшего образования, осуществлена его сегментация, формализованы субъекты и определены особенности формирования и использования финансовых ресурсов системы высшего образования.

Осуществлена оценка состояния финансового обеспечения данной отрасли на современном этапе, определены особенности финансирования научной деятельности высших учебных заведений, проанализирована специфика формирования и реализации финансового механизма на примере деятельности одного из классических университетов Украины.

Установлено, что на сегодняшний день в системе высшего образования финансированию научных исследований и обеспечению их эффективности в высших учебных заведениях отводится второстепенная роль. Предложены научно-методические подходы к оценке целесообразности участия высшего учебного заведения в составе научно-инновационного университетского объединения, которые на основе применения матричного метода предусматривают учет преимуществ высших учебных заведений в государственном финансировании, соответствие объемов финансирования качества предоставленных образова-

тельных услуг и результативности подготовки специалистов уровню научно-инновационного потенциала заведения высшего образования.

В работе определены концептуальные основы усовершенствования финансового механизма функционирования системы высшего образования как составной инновационного развития общества, сформулированы предложения относительно формирования механизма смешанного образовательного кредитования, обоснованы научно-методические подходы к выявлению целесообразности участия заведений системы высшего образования в составе научно-инновационных университетских объединений, разработана математическая модель оценки уровня финансовой независимости и конкретизированы основные подходы к определению типа финансовой устойчивости высшего учебного заведения.

Разработана математическая модель финансовой устойчивости высшего учебного заведения, которая позволяет определить эффективность бюджетного и внебюджетного финансирования ее научной, научно-исследовательской и инновационной деятельности путем двухэтапного расчета уровня удовлетворения плановой потребности высшего научного заведения в финансировании – в целом и отдельно за счет бюджетных и внебюджетных источников.

Ключевые слова: система высшего образования, высшее учебное заведение, финансовый механизм функционирования системы высшего образования, финансовые ресурсы, финансовое обеспечение, финансовое регулирование, научно-инновационное университетское объединение, финансовая устойчивость высшего учебного заведения.

SUMMARY

Timoshenko O. V. The financial mechanism of functioning and development of the system of higher education in Ukraine. – Manuscript.

The dissertation is devoted to the research of theoretical bases of the financial mechanism of higher education system in Ukraine, the definition of its role and value in social and economic development of the country. In the work the essence and specificity of the financial mechanism of higher education system is certain, its segmentation is carried out, subjects are formalized and features of formation and using of financial resources of higher education system are certain. The estimation of financial maintenance of the sphere at the present moment is carried out, features of financing of scientific activity of higher educational institutions are found out and specificity of formation and realization of the financial mechanism on an example of activity of classical universities of Ukraine is analyzed.

In the work conceptual bases of improvement of the financial mechanism of functioning of higher education system as a component of innovative development of a society are determined. The author formulates offers concerning formation of the mechanism of the mixed educational crediting, scientifically-methodical approaches to definition of expediency of university's participation in the structure of scientifically-innovative university associations are proved, the mathematical model of an estimation of a level of financial independence is developed and the basic approaches to definition of the type of financial stability of a university are concretized

Key words: system of higher education, a higher educational institution, the financial mechanism of functioning of system of higher education, financial resources, financial maintenance, financial regulation, scientifically-innovative university associations, financial stability of a higher educational institution.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Сазонець Ігор Леонідович

Підписано до друку 25.01.2010
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”.
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 3160

